

שלומי גייסקין

הפרייה עצמית: ילד שאביו ואמו הגנטיים הם אותו אדם

ראשי פרקים:

- א. הפרייה עצמית – זרע וביצית מלאכותיים
- ב. שיקולים הלכתיים
חשש ממזרות? אדם קרוב משפחה של עצמו
קביעת אבהות
שם הלכתי – 'פלוני בן אמא' או 'פלוני בן סבא'
כחונה
כיבוד אב ואם
חובות האב – על האם?
קבלת קידושין על ידי האם עבור ה"בת". האם תועיל מן התורה?
- ג. סיכום

א. הפרייה עצמית – זרע וביצית מלאכותיים

"אני הסבא של עצמי" הוא שיר אמריקאי הומוריסטי, שחובר לפני כשמונים שנה, ומתאר מצב תיאורטי בו אדם הוא הסבא של עצמו, בשל קשרי נישואין¹. עתה, עם התקדמות המדע והמחקר, שיר זה עלול להיות מציאותי יותר מתמיד, ולעתים זה עלול להיות פחות משעשע, שכן הדבר מעלה שאלות מוסריות והלכתיות שיש לחשוב עליהן.

למה הכוונה?

בספר מלאכי (ב, י) נאמר: "הָלוֹא אָב אֶחָד לְכָלנוּ הָלוֹא אֵל אֶחָד בְּרָאנוּ...". אמנם הנביא אומר שרק "אב אחד לְכָלנוּ", אך ייתכן מצב בו לאדם יש אמא שהיא גם אבא בו-זמנית. זאת, בשל היכולת לייצר זרע מלאכותי וביציות מלאכותיות, להפרותן ולשים אותן ברחם האשה.

לאחרונה, חוקרים ממכון ויצמן ומאוניברסיטת קיימברידג' הפיקו ביציות ותאי זרע ראשוניים מתאי גזע שמקורם בעור. החוקרים יצרו תאי מין בשלביהם הראשוניים בתוך תרבות של תאי גזע עובריים שנשמרה במשך שבוע בתנאים מיוחדים². במחקרם הוכיחו שניתן להפוך תאי עור בוגרים

1. שם השיר באנגלית "I'm My Own Grandpa". אדם נישא לאלמנה, ואביו נישא לבתה של האלמנה. יוצא שהוא האב החורג של אשתו של אביו, אז הוא חותנו של אביו, ועל כך – הוא הסבא של עצמו.

2. עידו אפרתי, גרדיאן, "מדענים הפיקו ביציות ותאי זרע פרימיטיביים מתאי גזע שמקורם בעור", הארץ 26.12.2014, <http://www.haaretz.co.il/news/science/premium-1.2521537>

לחומר מקדמי שממנו נוצרים בתהליך ביו-כימי תאי זרע וביציות. לתאים אלה עשוי להיות פוטנציאל התפתחות לתאי זרע וביציות בוגרים.

כמו כן, צוות חוקרים מיוחד באוניברסיטת ניוקאסל שבבריטניה³ דיווחו כי הם הצליחו לייצר במעבדה תאי זרע מלאכותיים באמצעות תאי עובר, שלהם יש "ראש, זנב והם יכולים לשחות"⁴. תוצאות המחקר שללו את האפשרות ליצור תאי זרע מלאכותיים מתאי עובר נקביים. ברם, יש צורך לערוך בדיקות נוספות על מנת לאשר שהתאים יכולים לתפקד כראוי כמו זרע אמיתי. מחקר נוסף בוצע באוניברסיטת קיוטו שביפן, בו נעשה שימוש בביציות מלאכותיות מתאי עור להולדת צאצאים בעכברים במעבדה, אחרי הזרעה מלאכותית⁵.

כל המחקרים הללו מצטרפים למחקר מוקדם יותר, שפורסם לפני כמה שנים⁶, בו דווח שחוקרים מהמכון לגנטיקה אנושית באוניברסיטת גטינגן שבגרמניה⁷ הצליחו לייצר באופן מלאכותי תאי זרע ראשוניים (לא-בוגרים) ממח עצמות אנושי.

אם תשוכלל הטכנולוגיה, אפשר יהיה להפיק באופן מלאכותי תאי זרע עבור גברים שתאי הזרע שלהם נפגמו מסיבות שונות, ביניהן כימותרפיה. צוות המדענים נטל תאי מח עצמות ממטנדבים (גברים), ובודדו מהם תאי גזע, המסוגלים להתמייין ולהתפתח למגוון סוגי רקמות שונים. החוקרים הצליחו לגדל מהם תאי זרע ראשוניים – ספרמטוגוניים (spermatagonial) – תאים שנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע.

תאי נבט ראשוניים (Germ Cells) צריכים להתפתח לאורך מסלול נקבי או זכרי מובחן כדי ליצור תאי זרע ראשוניים (spermatozoa) הנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע, או תאי ביצית בלתי-בשלה (oocyte) הנדרשים לרבייה. תאי גזע מיניים זכריים (Male germline stem cells)

3. "מדענים ייצרו לראשונה תאי זרע מלאכותיים", חדשות 2, 08/07/09
<http://www.mako.co.il/home-family-pregnancy/healthcare/Article-c7252aa4be95221004.htm>

4. דברי פרופ' קארים נאירניה, ראש הצוות, בכתבה הנ"ל.

5. Steve Connor, "Artificial egg cells used to produce offspring", *The Independent – Science*, 04 October 2012,
<http://www.independent.co.uk/news/science/artificial-egg-cells-used-to-produce-offspring-8198208.html>

6. N. Drusenheimer et al. Putative human male germ cells from bone marrow stem cells. *Society of Reproduction and Fertility supplement*. 2007;63:69-76.

7. Institute of Human Genetics, University of Göttingen.

שומרים על תהליך יצירת תאי הזרע (spermatogenesis) באֶשֶׁךְ האנושי הַפֶּתֶר-לְדָתִי.

החוקרים מאוניברסיטת גטינגן פירסמו במחקרם שאוכלוסיה קטנה של תאי מֶתְ עֲצָמוֹת יכולה להתמייך (transdifferentiate) לתאים דמויי תאי-נבט זכריים. הממצאים הראשוניים סיפקו עדות ישירה לכך שתאי מח-עצמות אנושיים יכולים להתמייך לתאי-נבט זכריים משוערים, ומזהים את מח העצמות כמקור פוטנציאלי לתאי-נבט זכריים לצורך יצירת זרע אפשרית.

בניסוי הנ"ל לא נוצרו תאי זרע בוגרים שמסוגלים לתפקד, אך בניסוי שנערך בעכברים⁸ בשנת 2006 נוצרו תאים דומים, שהושתלו באשכי עכברים בוגרים, והחלו לעבור תהליך יצירת תאי זרע, ואף הצליחו לייצר תאי זרע מתאי גזע עובריים של עכברים ולהפרות באמצעותם בהצלחה ביציות עכבר.

במסגרת הניסוי, נלקחו תאי גזע עובריים מרחם של עכברה ימים ספורים לאחר שנולדה וגידלו את התאים במעבדה. תאי הגזע הם תאים ייחודיים היכולים להתפתח לכל סוג של רקמה, והחוקרים הצליחו לנווט את תהליך התפתחות כך שיווצר מהם זרע, שבעזרתו היפרו ביציות של עכברה והשתילו את הביציות המופרות ברחמה. העכברה אמנם ילדה שבעה צאצאים, אשר שישה מהם שרדו, אך הללו סבלו מבעיות שונות, כדוגמת בעיות נשימה⁹. הבעיות האתיות והמשפטיות בסוגיה זו התיינה רבות, שכן בית המשפט בבריטניה, למשל, כבר קבע לפני כמה שנים שאין לעשות שימוש בזרע מלאכותי לצורך רבייה¹⁰.

ב. שיקולים הלכתיים

שאלות קשות תעלינה אם יתבצע עיבוד זרע מלאכותי ממח עצמות של אשה, ואז תבוצע הפריית ביצית טבעית שלה על ידי זרע זה ויולד וְלָד; או לחילופין אם תופק ביצית מלאכותית ממח עצמות של גבר שאחר כך תופרה

8. K. Nayernia et al. Derivation of male germ cells from bone marrow stem cells. *Laboratory investigation*. 2006 Jul;86(7):654-63.

9. ראה גם את הכתבות הבאות: "Sperm made from human bone marrow"; <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/health/6547675.stm> (13.4.07); "חוקרים מתקדמים לקראת הפיכת תאי גזע לתאי זריג", Ynet – מדע וטבע, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3102437,00.html>; "מדענים ייצרו תאי זרע באופן מלאכותי" (15.4.07), <http://cars.walla.co.il/?w=2/1091900>; טל איתן, סובלים מבעיות פוריות? הפתרון (אולי) בתאי הגזע, Ynet (18.4.07) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3389179,00.html>

10. בעניין זה, ראה: עו"ד גלעד גולדנברג, שיבוט אדם ומחקר בתאי גזע – סקירת חקיקה בעולם, <http://98.131.138.124/articles/ASSIA/ASSIA75-76/ASSIA75-76.11.asp>

בזרעו הטבעי, (ואף יצירת גם זרע וגם ביצית מלאכותיים **שניהם**, מגוף גבר או אשה שיש להם פגם באיברי ההולדה)¹¹. בשאלה הכללית האם מותר להתערב במעשי הבריאה בענייני הפרייה כבר עסקו במקומות שונים¹². ברם, ישנן השלכות מוסריות כבדות-משקל דווקא בהפרייה מסוג זה. השאלה הכללית היא כמובן האם הולד הוא כשר, האם יש פה אפילו מצווה בהולדתו, מה מעמדו, ומה יחסו לבני משפחתו הטבעיים.

חשש ממזרות? אדם קרוב משפחה של עצמו

ולד שנוצר מעיבוד זרע והפרייה של ביצית מאת אותו אדם, מה דינו? האם הוא ממזר? הסברא לאסור היא: אסור לאדם להוליד ילד עם קרוביו, עם הוריו ואחיו ואחיותיו, ואם כן יש להסיק שאסור לאדם להוליד עם עצמו, שהרי מיהו קרוב-משפחתו של האדם יותר מ---הוא עצמו?¹³

ואז השאלה המתבקשת היא האם כאשר אין כאן ביאת איסור הולד יהיה ממזר בשל היות אביו ואמו אותו אדם, או שמא רק ביאת איסור גורמת לממזרות (וביאת איסור אין כאן)?¹⁴

11. חייבים להדגיש כאן כי יילוד שמקור שני תאי הרבייה שלו הוא אדם אחד, צפוי, בסבירות גבוהה מאד, לסבול ממומים מולדים קשים. היום ידוע בוודאות כי נישואי אח ואחות ביולוגיים (כלומר, תאי הרבייה מקורם באח ובאחות) מעלים את הסכנה למומים קשים בצאצאיהם לאחוזים גבוהים, כשהצאצאים "חשופים לתחלואה ולמוות גבוהים ביותר". 10-23% – תמותת ילודים; 37-69% – מומים מולדים; 17-38% – פיגור שכלי. (א' פנחס-חמיאל וב' ריכמן, "גילוי עריות – עיון אבות על בנים". **הרפואה** כרך 121 חוב' ז-ח, אוקטובר 1991 עמ' 252-253). מכאן, שאם שני תאי הרבייה, מקורם באדם אחד, שזו קרבה גנטית גדולה הרבה יותר מהקרבה הגנטית בין אח ואחות, הסיכון למומים ולתמותת עוברים גבוה הרבה יותר ומתקרב ל-100%. מאחר ויש איסור ליצר צאצאים פגומים שישבולו כל חייהם, פשוט שאין להתיר את התהליך קודם שתיפתר בעיית המומים המולדים. וראה מה שכתב הג"ר דוד קאהן, לעיל עמ' 16, שאסר בפחות מזה, באיסור תורה. -- העורך.

12. פרופ' אברהם שטינברג, תאי גזע – היבטים רפואיים, אתיים והלכתיים, **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 241-254; הנ"ל, תיכפול/שיבוט בני אדם: היבטים מדעיים, מוסריים ויהודיים, **בשדה חמד**, 3 (תשנ"ז), עמ' 38-21; פרופ' נחום רקובר, שבוט גנטי – תחורות במעשה ה', **שנה בשנה** (תשס"ב), עמ' 105-118; ר' ישראל יעקב כהן, אדם הנוצר ע"י שיבוט, **דברי משפט** ו, (תש"ס) עמ' 1-נח.

13. בעולם החי מצויים מקרים לא מעטים בהם לצאצא יש רק אם ולא אב. תהליכי רבייה ללא זכר ידועים בעולם החי וקרובים בשם "רביית בתולים" (פרתנוגונה בלעז). על רביית בתולים בעולם החי ועל אפשרות תיאורית של רביית בתולים אנושית ראה: מ' הלפרין, האם נמצאה פרתנוגונה אנושית בבית הדין באשרדור? **ספר אסיא ה** עמ' 179-184.

עד היום טרם הוכח קיומו של יצור פרתנוגנטי אנושי חי. על כל פנים, גם אם קיים יצור פרתנוגנטי אנושי, הוא שונה מצאצא של רבייה עצמית בכך של יצור פרתנוגנטי אנושי יש רק אם ואין לו אב כלל כי הוא צאצא של ביצית ללא תרומה של זרע כלשהו. לעומת זאת, בהפרייה עצמית הצאצא נוצר מביצית ומזרע גם יחד, ככל האדם. אלא שמקור הביצית והזרע הוא אותו אדם. --העורך.

14. ראה מקורות בהערה 17 להלן.

יש מי שסבר¹⁵ שאם אשת איש נתעברה באמבטי מזרע של אדם שאינו בעלה – הולד ממזר, אף שאין כאן ביאת איסור. זאת, משום שלשיטתו התורה לא יצרה ממזרות משום הנאת הביאה, אלא אף ללא ביאה כלל הולד ממזר. לשיטה זו, גם בנוולד מזרע מלאכותי וביצית של אותו אדם – יתכן כי הולד ממזר אף שאין ביאת איסור.

ברם, דברים אלו נפסלו על ידי אחרים בטענה ש"אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל"¹⁶.

מכל מקום, סברא להתיר היא שחומר זה אינו יכול ליצור איסורים, מכיוון שאין מקום לומר שהתורה מחילה ממזרות ביצירת ולד באמצעות תרומת חומר שלא נועד במקורו להיות זרע, ואף אינו יכול להתהוות לזרע בדרך הטבע אלא רק במעבדה בלבד.

יתירה מכך, בהריון באמבטי סוף כל סוף יש זרע של פסול קירבה, זרע זה היה יכול להיות תוצר של איסור בביאה טבעית, אלא שלא הייתה כאן ביאה, קרי: היה נתק בין שלב הוצאת זרע לבין שלב קליטת הזרע, ולא הייתה ביאת הגוף.

לעומת זאת, כאן אין זרע כלל אלא מח עצמות, ולו יזריק אדם מח- עצמותיו ברחמה של קרובתו – לא יהיה בכך איסור ביאה, ואם כן – יש סברה לומר שעבוד מח זה לזרע מלאכותי לא יוכל להחיל איסורים, שכן לא הייתה דרך אפשרית לקיום איסור ביאה בזרע זה¹⁷. ואם כן, אף כאשר הופרה ולד מאדם אחד ויחיד, הילד לא יהיה ממזר, כי אין אפשרות בדרך הטבע לביאה בהפקת זרע וביצית אלו (מלבד עצם העובדה שאין אדם יכול לבוא על עצמו).

15. כגון ספר "זכר לחגיגה", חלק זכר למעשה בראשית, חגיגה יד.

16. כך דברי ר' אלטר יחיאל נבנצל, **מנחת יחיאל**, ח"ג, סטניסלוב, ה'תרצ"ט, סי' מז, אות א, עמ' 55-56, המתפלל על דברי ה"זכר לחגיגה" שחולק על גדולי הראשונים "שהסכימו שדבר פשוט הוא שהולד כשר, ולא אסרו לאשה לרחוץ באמבטי שרחץ בו איש אחר או לשכוב על סדינים ששכב עליהם איש אחר אלא משום דקפדין על הבחנה... שהולד שנולד מאמבטי מתייחס אחר בעל הזרע, ואסור לו לישא אחותו בת האיש הזה דהוא אבי' ממש...", ומסיים "ודברי הספר זכר לחגיגה אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל".

17. יש לציין את מסקנת הרב ד"ר מרדכי הלפרין (במאמרו הזרעה מלאכותית לאחר מיתת – איסור והיתר", **אסיא** עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 121), שאין חשש ממזרות בנושא הזרעה מלאכותית (בייחוד זו הנעשית לאחר מיתתה), "וכבר הורה זקן, הגר"מ פיינשטיין, שדין ממזרות הוא תולדה של מעשה העבירה ולא של העירוב הזר, ולכן הולד כשר, ואין לחוש כלל לדעת החולקים", והביא שם תשובת **היביע אומר** (ח"ח סי' כא סוף אות ד) משנת תשל"ח: "זוכרנו כי זה כעשרים שנה בהיותי יחד בבית הדין הגדול ירושלים, עם עמיתי הגרי"ש אלישיב, והגר"ב זולטי, דברנו בזה, והיה פשוט לכולנו שגם אם קבלה האשה זרע מאיש אחר וילדה, שאין הולד ממזר, מכיון שאין כאן ביאת איסור".

קביעת אִבָּהוּת

רבות נכתב אודות הֶבֶט ההלכתי של תרומת זרע וקביעת הורות¹⁸. ברם, כאשר הופק מאישה או מאיש זרע מלאכותי הזרע אינו נלקח מאיברי ההולדה של ה"תורם", אלא ממִּמֶּנּוּ עֲצָמוֹת שֶׁעָבַר עִיבוֹד בַּמַּעֲבָדָה. השאלה היא, האם יש לתורם זה דין אִבָּהוּת לולד? וגם אם מדובר באשה יהיה לה דין אִבָּהוּת?

בעקבות שאלה זו גם עולות שאלות הקשורות לעניין ייחוס, כדוגמת ירושת אב, שיוך לשבט האב, ועוד¹⁹. לעניות דעתי, ניתן להסתכל על כך בשתי דרכים:

1. האשה היא לא "אבא", כי מח עצם לא יכול להקנות גדר של אִבָּהוּת:

קשה לתפוס מושג של אִבָּהוּת לוֹלֵד שלא נתהווה מאיבר ההולדה של איש, אלא עובד ממח עצמותיו. ייתכן כי אמנם עובר זה יכול להיות "יוצא ירכו" כפשוטו, יוצא מח עצמותיו, אך הוא לא יצא "ממעיו", מכלי ההולדה של האב, והוא לא "זרעו" של האב אלא "מח-עצמותיו"²⁰. וכמו כן, אם הזרע עובד ממח עצמותיה של האמא והפרו את הביצית הטבעית שלה עם זרע מעובד שלה, היא לא תהיה "אבא", כי זה פשוט לא היה זרע במקור. זה חומר אחר שעובד במעבדה.

2. האשה היא כן "אבא", כי כל זרע עבר עיבוד בגוף ושינה מהותו, אין הבדל אם העיבוד בוצע בגוף או במעבדה:

כל זרע שבגוף הזכר לא היה תמיד זרע, הגוף עיבד את זה לזרע בשל באשכי האיש. לכאורה כך נעשה גם במעבדה. ומדוע ייגרע מעמדו של זרע

18. ראה: הרב ז"נ גולדברג, "יחס אמהות בהשתלת עובר מאם אחרת", תחומין ה' (תשד"מ), עמ' 248; הרב א"י כלאב, "מיהי אימו של היילוד", תחומין ה' (תשד"מ), עמ' 260; קביעת אמהות, תחומין ה' (תשד"מ), עמ' 268; הרב ע' ביק, "יחס אמהות בהשתלת עוברים", תחומין ז' (תשמ"ו), עמ' 266; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "תקלות העולות לצמח מהשתלת עוברים", תחומין י' (תשמ"ט) עמ' 278; הרב י' אריאל, "הפריה מלאכותית ופונדקאות", תחומין טז (תשנ"ו) עמ' 171; איתמר ורהפטיג, "תוקפו של הסכם להפריה חוץ גופית", תחומין טז (תשנ"ו) עמ' 181; הרב י' בן מאיר, "הורות משפטית וגנטית בהלכה", אסיא ח, עמ' 73; פרופ' אברהם שטיינברג, ח"ב, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ירושלים: מכון שלזינגר, תשנ"ד, ערך הפרייה מלאכותית.

19. ראה: הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "תרומת חומר גנטי וטיפולים חדישים בעקריות", מתוך הכינוס השנתי הראשון לרבנים ולרופאים בנושא: גינקולוגיה, פוריות ויילודים לאור ההלכה, פסח תשנ"ב – אפריל 1992, סעיף ח' – "השתלת שחלות", המתייחס לשאלת הייחוס בהשתלת שחלות.

20. יתירה מכך, הרב ד"ר מרדכי הלפרין במאמרו "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", אסיא עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 120, כותב שבהזרעה "שהוצאת הזרע נעשתה לשם הזרעה ולא להפקרה, רבו הפוסקים המחשיבים את הנולד כבנו לכל דבר", אך הנה בענייננו אין הוצאת זרע להזרעה, ואף אין הוצאת זרע כלל אלא מח-עצמות, והדבר לכאורה גרוע מהוצאה לשם הפקרה שאז לפחות הייתה הוצאת זרע בר-הולדה.

זה שהוא חומר זהה לזרע אחר, מלהיות נחשב כזרע אב? אחרת - מהו אב, אם לא זה שמפקיד את הזרע? מה לי כיצד זה נעשה והופק, אבא זה תורם הזרע, גם אם האבא הוא --- האמא עצמה.

נטיית ליבי האישית היא לומר שהשיטה השנייה היא היותר הוגנת, שכן אין לנו רשות להמציא איסורים ולשלול מעמדו של 'חומר' או של אדם בלי סיבה, וכיוון המחשבה צריך להיות הפוך, מדוע לא להחשיב את החומר כחומר רגיל וטבעי, ומדוע כן לפסול את זה מלהיות מוגדר כחומר של אבא.

שם הלכתי לעליה לתורה ולחתימה על שטר — 'פלוני בן אמא' או 'פלוני בן סבא'?

שאלה המסתעפת מהעניין דלעיל הוא, שאם האמא שילדת את הולד היא גם זו שממח עצמותיה הפיקן את הזרע שהופרה בה, מה שמו של הולד הנולד? אם היא ה"אבא" אז לכאורה שמו פלוני בן פלונית, הן לעליה לתורה, לשטרות והן לרפואה, ואם אבי-אמו הוא האבא לעניינים שונים — אז הוא פלוני בן סבא.

כהונה

אם נגדיר את האמא גם כאבא, ולפי הסברה השנייה דלעיל, אם כן — בת כהן המולידה בן בדרך זו — האם הכהונה תעבור לבנה?²¹ ומה אם היא מזרע מלכות בית דוד, האם הבן שלה יכול להיחשב כבן אחר בן לדוד המלך, ולמלוך?

השאלה היא כפולה, כי אם היא באמת אכן נחשבת גם לאבא, עם כל זאת — האם היא יכולה להעביר משהו שאיננו "פעיל" אצלה? כי הרי היא 'אבא' ממין נקבה שאיננה זכר בבני אהרן, והיא עצמה איננה כהן הרשאי לשרת בקודש.

הסברה להעביר את הכהונה לבן שלה הוא שהיא האבא, מכל מקום, וגם אם הכהונה לא חלה עליה (כי היא "אבא" ממין נקבה), הכהונה יכולה לעבור לבן שלה שהוא כן זכר מבני אהרן. כמו כן, אין לו אבא אחר שיפסול אותו מלהמשיך את השלשלת, אין לו ייחוס אחר מלבד אהרן²², כי כל ייחוסו בא מאישה זו במאת האחוזים. סברא נוספת שהוצעה גם בעבר היא לראות

21. ראה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, הזרעה מלאכותית נועם (נעם) כרך א (מכון תורה שלמה, ירושלים, תשי"ח) עמ' קמה-קסו. בעמ' קסב שם כתב הגרש"ז כי אשה שילדה מהפריה מלאכותית מזרע גוי, אזי מאחר ואין לילד אב, הוא נמנה על שבט אמו. אם כהן — כהן. אם לוי — לוי. אם ישראל — ישראל. וראיתו מבכורות מז, א. -- העורך.

22. שלא כמו המקלל בן שלומית בת דברי, שאביו היה מצרי ולכן לא התייחס על שבט דן והיה צריך לקבוע את אהלו מחוץ לתחומם.

את הזכר הראשון הקיים במעלה ענף העץ המשפחתי כאבא שלו לעניין כהונה ושבת²³. וזה הסבא, אבי אמו²⁴.

כיבוד אב ואם

במסכת קידושין (ל ע"ב)²⁵ ציינו חכמינו ז"ל ששלושה שותפים הם בבריאת כל וולד: הקב"ה, האב והאם; ולכן אמרו שכיבוד ההורים נחשב כמתן כבוד לבורא העולם. במקרה שאביו ואמו הם אותו אדם, לכאורה הילד יכול לקיים מצוות כיבוד אב וגם כיבוד אם בו-זמנית על ידי כיבוד אמו שהולידה אותו עם זרע שהופק ממח עצמותיה. במעשה אחד הוא מרוויח בכפליים שכר לעולם הבא.

חובות האב – על האם?

במשנה במסכת כתובות (ד, ו) שנינו:

האב אינו חייב במזונות בתו. זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה: הבנים יירשו והבנות יזונו, מה הבנים אינן יורשין אלא לאחר מיתת האב, אף הבנות אינן נזונות אלא לאחר מיתת אביהן.

בדומה לכך אומרת הברייתא בגמרא (מט ע"א):

"מצוה לזון את הבנות, קל וחומר לבנים, דעסקי בתורה – דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מצוה לזון את הבנים, וקל וחומר לבנות, משום זילותא.

23. סברא זו שייכת בצאצא על ידי שיבוט (cloning) מנקבה, אך לא בצאצא של שיבוט מזכר, ולא בצאצא מהפרייה עצמית.

בצאצא של שיבוט מנקבה, ברמה הגנטית הנקבה הזו איננה אמה ואיננה אבא אלא אחות. ואביה הגנטי של הנקבה הוא בעצם האב הגנטי של הצאצאית המשובטת.

מצד שני יש מקום לראות את האם היולדת כאם הלכתית, לדעת הפוסקים הסוברים שלידה קובעת אמהות ולא גנטיקה. (ראה בספרי רפואה מציאות והלכה, הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים תשע"ב סימן כד).

גם בצאצא משיבוט של זכר, הזכר הזה איננו אב גנטי אלא אח, ולכן יש מקום לראות באב הגנטי של הזכר, את האב ההלכתי של הצאצא.

כמו כן, בצאצא של הפרייה עצמית, כאן ההורה מבחינה גנטית הוא גם אב וגם אם, ואין שום סיבה ללכת דור נוסף אחורנית.

24. וראה מה שכתב הרב יעקב אריאל אודות השיבוט של אשה בתאים מגופה, "השיבוט והלכה", שנה בשנה, תשנ"ט: "שאלות נוספות מתעוררות כאשר מדובר שאותה אשה תהיה גם בעלת התא, גם בעלת הביצית, וגם היולדת. יולדת יצור ללא אב כלל. אך אולי אבי אמו הוא יהיה גם אביו, שהרי אין הוא בן של אמו אלא מין תאום זהה לה ואם כן הוא גם 'אחיה' מבחינה מסוימת, וממילא גם בנו של אבי אמו". ברם, כאן העובר אינו משובט ועל כן אינו מעין 'אחיה', אלא הוא צאצא שלה ושללה בלבד, משני הצדדים. לכאורה (!) יש הבדל בין שיבוט להפרייה עצמית.

25. וכך הלשון בגמרא: "שלושה שותפין הן באדם. הקב"ה ואביו ואימו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אימו אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאלו דרתי ביניהם וכיבדוני".

ר' יוחנן בן ברוקא אומר: חובה לזון את הבנות לאחר מיתת אביהן, אבל בחיי אביהן – אלו ואלו אינן ניזונין".

אם נאמר במקרה דנן שהאם מוגדרת כאב גם כן, לכאורה גם חלים עליה חובות האב, הכוללים בין השאר את החובה לזון את הבנים והבנות (לשיטת ר' יהודה שאומר 'קל-וחומר לבנות').

קבלת קידושין על ידי האמא עבור הבת. האם תועיל מן התורה?

המשנה במסכת כתובות (ד, ד) מזכירה רשימת זכויות של האב על בתו:

"האב זכאי בביתו בקידושיה – בכסף, בשטר ובביאה, וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה, ומקבל את גטה, ואינו אוכל פרות בחייה...".
הגמרא (כתובות מו ע"ב) עוסקת במקורות לזכויות אלו, ומביאה מקור נפרד לכל זכות.

האם אמא שמוגדרת גם כ"אבא" הלכתית (בהנחה שכך הוחלט) יכולה לקבל קידושין עבור בתה, להפר את נדריה, ולמכור אותה לאמה עבריה? האם כל הזכויות הללו שיש לאבא קיימות עבור אשה שהיא מוגדרת הלכתית כ"אבא"? השאלה תהיה האם הדבר תלוי בהיותו אב זכרי, גבר, או שהדבר נובע מעצם הגדרתו כאב בתלישות מן העובדה שהוא גבר ואב-טבעי-זכרי.

ג. סיכום

בדפים אלו הועלו שאלות בסיסיות המתעוררות בעקבות מצב בו האם והאב של הולד הם אדם אחד ויחיד. כל חידוש זה בא מאת הבורא, כדברי חז"ל: "מי עשה כן מי צוה כן מי גזר כן לא יחידו של עולם?", בורא העולם היחיד ברא אפשרות טכנולוגית יוצאת-דופן זו, של יצירת אדם להורה יחיד; ונותר רק לגלות מה התורה אומרת לנו במצב מחודש זה.